

ROBERT ZAPART

NORMATYWNA AKTYWNOŚĆ WŁADZ RP NA UCHODŹSTWIE NA RZECZ OCHRONY DZIEDZICTWA NARODOWEGO

Materialny i niematerialny dorobek poprzednich pokoleń stanowi ważną część polskiego, europejskiego i światowego dziedzictwa. Aby jednak mógł być on wykorzystywany, nie tylko przez żyjące w wolnych państwach narody, ale również przez te społeczności, które z powodów przez siebie niezawinionych znalazły się na szlakach migracyjnych, tak jak to miało miejsce w przypadku milionów Polaków zmuszonych okolicznościami wojny, a później porozumieniami jałtańskimi do życia na uchodźstwie, powinien być należycie chroniony przez system prawa wewnętrznego i międzynarodowego. Tym zagadnieniem, a w szczególności politycznej i normatywnej aktywności w obszarze zabezpieczenia dziedzictwa narodowego funkcjonujących początkowo we Francji, a następnie przez dziesiątki lat w Londynie władz II Rzeczypospolitej, zostało poświęcone niniejsze opracowanie. Podstawową bazę źródłową stanowiły opublikowane w Dziennikach Ustaw RP na Uchodźstwie w latach 1939-1990 dekrety, rozporządzenia oraz inne komunikaty, które uzupełnione o literaturę przedmiotu, miały przybliżyć zakres podejmowanych przez emigracyjne kierownictwo działań normatywnych w tytułowym obszarze badań.

Zniszczenie polskiego dorobku narodowego, to drobiazgowo przygotowany plan realizowany z pedantyczną dokładnością przez zajmujących tereny Rzeczypospolitej w 1939 r. Niemców i Sowieców. W sferze materialnej zniszczeniu lub uszkodzeniu w czasie działań wojennych uległy zabytki architektury kultury materialnej w historycznych polskich aglomeracjach, takich jak Warszawa, ale

Dr ROBERT ZAPART – adiunkt Katedry Nauk Historyczno i Teoretyczno Prawnych na Wydziale Prawa Uniwersytetu Rzeszowskiego; e-mail: robert.zapart@poczta.onet.pl

i mniejszych miastach i miejscowościach całego kraju. Znaczne straty występowały także w prywatnych zbiorach podczas wysiedlenia właścicieli i zajmowaniu ich nieruchomości przez władze okupacyjne. O ogromnych stratach możemy również mówić w sferze kultury niematerialnej, a szczególnie w kontekście fizycznej eliminacji polskich elit podtrzymujących w naszym społeczeństwie tożsamość narodową. Lista strat także w tym drugim obszarze jest niezwykle długa i wymagająca stosownego oszacowania. Z polskich i europejskich doświadczeń z tego okresu jednoznacznie wynika, że nie były przestrzegane zobowiązania międzynarodowe, a niszczenie dorobku innego narodu, w tym również obiektów kultu religijnego, było jednym z zadań administracji państw najeźdźczych na rzecz likwidacji odrębności i samodzielności kulturowej, które miało służyć obniżeniu zdolności podbitego społeczeństwa do prowadzenia walki. Tym realizowanym z niezwykłą skrupulatnością działaniom musiały przeciwstawić się zmuszone do emigracji w 1939 r. władze II Rzeczypospolitej. Już w jednym z pierwszych sygnowanych przez prezydenta Władysława Raczkiewicza dekretów, z 30 listopada 1939 r., potwierdzono nieważność narzuconych siłą państwu polskiemu i jego obywatelom aktów prawnych wydanych przez władze okupacyjne¹. W tym bazującym nie tylko na art. 79 ust. 2 Konstytucji kwietniowej, ale również na prawie międzynarodowym dokumencie jednoznacznie wskazywano, że wszelkie działania niemieckie i sowieckie zmierzające do niszczenia polskiego materialnego i niematerialnego dziedzictwa narodowego zostały uznane za wykraczające poza granice tymczasowej administracji na zajmowanych terenach. Rzeczpospolita wspierała się w tym zakresie postanowieniami: konwencji haskich z 29 lipca 1899 r. i 18 października 1907 r., Paktu Waszyngtońskiego (Pakt Roericha) z 15 kwietnia 1935 r. o ochronie instytucji artystycznych i naukowych oraz zabytków historycznych, a także Deklaracją Narodów Zjednoczonych przeciw ograbianiu przez nieprzyjaciela z 5 stycznia 1943 r.²

W świetle powyższych unormowań za bezprawne i karalne uznano wszelkie działania powodujące zniszczenie lub rozmyślną profanację materialnych dóbr kultury, w tym pomników historycznych, dzieł sztuki i nauki, które pozostawały pod administracją państwa okupującego. Podobnej szczególnej ochronie podle-

¹ Dz.U. RP z 2 grudnia 1939 r., poz. 1006.

² Ta ostatnia została sygnowana przez państwa lub przedstawicielstwa państw okupowanych przez III Rzeszę i opublikowana równocześnie 5 stycznia 1943 r. w Moskwie i Londynie. Dodajmy w tym miejscu, że ta szczególna ochrona dóbr kultury w formach zorganizowanych została zapoczątkowana podczas I wojny światowej, która poczyniła olbrzymie zniszczenia spowodowane rozwiniętą techniką wojskową oraz szerokim obszarem działań militarnych.

gały współtworzące dobra kultury niematerialnej instytucje naukowe, artystyczne, oświatowe i kulturalne, a także ich personel, jeżeli nie zostały użyte do celów wojskowych³. Nieważne pozostawały również akty prawne i zarządzenia władz okupacyjnych wynikłe ze stosowania eksterminacyjnej polityki narodowościowej.

Tym samym za nieobowiązujące uznawano wszelkie tytuły prawne, które przymusowo pozbawiały obywateli polskich przedmiotów i praw związanych z zarządzaniem mieniem poza granicami koniecznej potrzeby, normalnej eksploatacji prowadzonej na zasadach uczciwości i dobrej woli⁴. W podobny sposób zabezpieczono prawa państwa polskiego oraz jego obywateli w stosunku do mienia pozostającego poza granicami RP, a zarządzanego przez podmioty lub osoby trzecie wywodzące się z państw okupujących⁵. Prezydenckim dekretem objęto ochroną także niematerialne dziedzictwo, jakim były prawa autorskie, dopuszczając ustanowienie kuratora poza granicami państwa dla tych osób, które z powodu okoliczności wojennych nie mogły zadbać o stosowne zabezpieczenie. Dodajmy również, że zastosowane rozwiązanie umożliwiała w obliczu polskich strat osobowych, w tym oczywiście wśród twórców kultury, zabezpieczenie praw spadkobierców, a w przypadku ich braku, przejmującego je państwa polskiego. Opłaty licencyjne miały być umieszczane na specjalnych kontach do dyspozycji zainteresowanych i wykorzystane w przyszłości. Nie tylko zatem państwowy, ale i indywidualny dorobek niematerialny i materialny Polaków, który z uwagi na swoją wartość mógłby być przedmiotem nielegalnych działań, w tym nieuprawnionego rozpowszechniania, a nawet zaboru lub zniszczenia, uzyskał dodatkowe zabezpieczenie w postaci specjalnego prezydenckiego dekretu⁶. Jednocześnie wszystkie podmioty lub osoby, które dopuszczały się czynów zabronionych, miały zostać po zakończeniu działań wojennych postawione przed polskim wymiarem sprawiedliwości. Potwierdzał później powyższe stanowisko, bazujący na art. 79 punkt 2 Konstytucji kwietniowej, dekret Prezydent RP z dnia 30 marca 1943 r. wprowadzający zasady odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne, do których zaliczono między innymi działania przeciwko szeroko rozumianemu

³ Regulamin prawa i zwyczajów wojny lądowej oraz Załącznik do IV Konwencji Haskiej o prawach i zwyczajach wojny lądowej z 18 października 1907 r. [w:] A. GÓRBIEL, *Prawo międzynarodowe. Źródła i materiały*, t. II, Katowice 1970, s.127-129; http://www.pck.org.pl/pliki/mph/1935_15_IV_Traktat_dot_ochrony_instytucji_artystycznych.pdf [dostęp: 16.05.2017].

⁴ Dz.U. RP nr 102 z 2 grudnia 1939 r., poz. 1006.

⁵ Dz.U. RP nr 004 z 26 lutego 1940 r., poz. 20.

⁶ Dz.U. RP nr 005 z 13 kwietnia 1940 r. poz.25.

dziedzictwu narodowemu⁷. W art. 6 zapisano jednocześnie, że osoba, która wbrew prawu międzynarodowemu dokonuje rabunku, kradzieży, zniszczenia lub istotnego uszkodzenia mienia publicznego lub prywatnego, jeżeli mienie to stanowi wartość ogólnonarodową, podlega karze śmierci lub dożywotniego więzienia⁸.

Aktywność władz RP na uchodźstwie, aczkolwiek mocno ograniczona warunkami wojny i przyznanymi przez państwa alianckie kredytami, musiała również uwzględniać wsparcie materialne dla szeroko rozumianej kultury. Nie było ono wprawdzie na poziomie przedwojennego zabezpieczenia, ale i tak znalazło swoje odzwierciedlenie od początku lat czterdziestych w wydatkach publicznych w Ministerstwie Informacji i Dokumentacji oraz w Urzędzie Oświaty i Spraw Szkolnych, wtedy jako część Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁹. Wcześniej zagadnieniem szeroko rozumianej kultury, jednakże bez większych wymiernych sukcesów, zajmowało się Prezydium Rady Ministrów, a później krótko Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Głównym zadaniem tego pierwszego było dokumentowanie i informowanie o szeroko rozumianych sprawach polskich, w tym zbieranie materiałów dotyczących strat w obszarze naszej narodowej kultury. Nieco inne cele realizowało natomiast MWRiOP. Powołany bowiem w tym resorcie Dział Kulturalno-Oświatowy wspierał materialnie (paczki) ludzi kultury i nauki w okupowanym Kraju, nadzorował rozwój szkolnictwa wyższego, subwencjonował wydawnictwa, a także prowadził działania na rzecz ochrony praw autorskich. Szczególnie ważne w sferze ochrony niematerialnego polskiego dziedzictwa było działanie powstałego w maju 1940 r. Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych, którego jednym z zadań była opieka nad kształceniem i wychowaniem młodzieży polskiej, w tym głównie przeciwdziałanie wdrażanym przez władze okupacyjne rozwiązaniom zmierzającym do ich wynarodowienia¹⁰.

⁷ Dz.U. RP nr 003 z 30 marca 1943 r., poz. 6.

⁸ Tamże. Po wojnie w 1954 r. zwołano do Hagi specjalną konferencję dyplomatyczną, która zakończyła się podpisaniem 14 maja aktu końcowego o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego. Konwencja zobowiązywała umawiające się strony do zakazania wszelkich aktów kradzieży, rabunku i przywłaszczenia w jakiegokolwiek postaci narodowych dóbr kultury i miała niewątpliwie na celu niedopuszczenie do powtórzenia się czynów ich masowego wywozu z terenów okupowanych. Nakładała ona również na okupanta obowiązek zapewnienia opieki nad dobrami kulturalnymi zajmowanego kraju.

⁹ Zob. Dz.U. RP nr 007 z 11 października 1941 r., poz. 17.

¹⁰ Bez względu na właściwość, a szczególnie praktycznej odpowiedzi wymagały ówczesne słowa Hansa Franka kierującego Generalnym Gubernatorstwem: „Polakom należy pozostawić tylko takie

Równoległą ochroną narodowego dziedzictwa, a także jego promocją w krajach czasowego osiedlenia się obywateli polskich, w tym przede wszystkim w Wielkiej Brytanii, zajmował się, funkcjonujący od przedwojnia pod protektoratem prezydenckim, a od stycznia 1940 r. przy Prezydium Rady Ministrów, a później w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Funduszu Kultury Narodowej, który – jak pisano – miał działać „w interesie zapewnienia uczonym, pisarzom i artystom możliwości twórczej pracy poza schematem Opieki Społecznej”¹¹. Tym samym możemy również mówić o pierwszych instytucjonalnych próbach wspierania polskiej kultury i jej oddziaływania na dorobek innego narodu. Początkowo dotyczyło to terenu Francji, później przede wszystkim Wysp Brytyjskich, a po wojnie w ograniczonym zakresie innych kontynentów. Istotne jest również to, że polska aktywność nie spotykała się generalnie z niechęcią, ale wręcz przeciwnie – z zainteresowaniem i życzliwością, co było spowodowane nie tylko współczuciem w obliczu przymusowego wychodźstwa, ale również wartościami i nowymi nurtami twórczymi, które zasilają kulturę tych państw.

Analizując historię ludzkości nie sposób nie zauważyć, że wojna nigdy nie sprzyjała zachowaniu dorobku cywilizacyjnego, i to niezależnie od okresu, w jakim przyszło te trudy przeżywać. Można było jednakże, dzięki szczególnej trosce o zachowanie dóbr kultury, popartej stosownym finansowaniem, próbować ograniczyć negatywne konsekwencje konfliktów. Na podobnych próbach skupiły swoją uwagę władze RP na uchodźstwie, wsparte przez zaprzyjaźnione państwa alianckie liniami kredytowymi oraz dobrowolnymi wpłatami własnych obywateli. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w preliminarzach budżetowych na kolejne lata wojny. Sukcesywnie poszerzano poziom dotacji na: instytucje naukowe, biblioteki i konserwację zabytków, wydawnictwa, wydatki szkolne, a także w skromnym wymiarze materialnym – sprawy narodowościowe i wyznaniowe, co w przypadku tych ostatnich stanowiło wyraz dbałości o wielonarodowe dziedzictwo Rzeczypospolitej.

Z Funduszu Kultury Narodowej (w preliminarzu został określony jako Fundusz Kultury Polskiej), podobnie jak przed rokiem 1939, wspierano materialnie emigracyjnych twórców, także tych mniej znanych, oraz finansowano analizy

możliwości kształcenia się, które okazały im beznadziejność położenia międzynarodowego” (*Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939–1945*, t. I, Warszawa: Książka i Wiedza 1970, s. 396).

¹¹ Protokół z posiedzenia Rady Ministrów z dnia 29 lipca 1940 r. [w:] *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. II: *Czerwiec 1940 - czerwiec 1941*, oprac. A. Suchcitz, W. Rojek, Kraków 1995, s. 61. Dz.U. nr 001 z 7 stycznia 1942 r., poz. 2; Dz.U. RP nr 011 z 31 grudnia 1942 r., poz. 23.

dotyczące strat kultury polskiej. Szczególne znaczenie humanitarne miała realizowana za pośrednictwem Międzynarodowego Czerwonego Krzyża akcja przesyłania paczek żywnościowych i odzieżowych dla około 3000 osób z kręgów kultury i nauki przebywających w okupowanej Polsce. Od 1943 r. budżet Funduszu Kultury Narodowej został znacząco powiększony w związku z przydziałem nowych zadań, wśród których znalazły się: pomoc dla studentów polskich w Wielkiej Brytanii, a także finansowanie prac z dziedziny organizacji w okupowanym kraju życia naukowego i artystycznego za pośrednictwem agend Polskiego Państwa Podziemnego, a szczególnie Delegatury Rządu na Kraj. W ramach tej ostatniej funkcjonował Departament Oświaty i Kultury, wydający nawet własne pismo „Oświata i Kultura”¹². Z czasem skupiono większą uwagę na poszerzeniu zakresu oddziaływania na kulturę państw osiedlenia polskiego wychodźstwa, powstałych na emigracji instytucji naukowych, konserwację znajdujących się tam zabytków narodowych, funkcjonowanie bibliotek oraz działalność wydawniczą. Finansowo zasilone zostały również: kulturotwórcza działalność radiowa, filmowa i szeroko rozumiana artystyczna, a środkami oddziaływania były odczyty, wystawy, spotkania i panele dyskusyjne oraz prasa codzienna¹³.

Od 1944 r. rozwój wydarzeń wojennych zmuszał władze na uchodźstwie do przebudowania priorytetów budżetowych. W wydatkach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych środki zlikwidowanego w tym czasie Funduszu Kultury Narodowej przekazano do dyspozycji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz w mniejszym zakresie resortom: Spraw Zagranicznych, Informacji i Dokumentacji oraz z perspektywy współpracy z Krajem, Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Warto jednak na przykład zauważyć, że pomimo pewnego rozczłonkowania zadań i środków, po raz pierwszy w preliminarzu na rok 1944 znalazły się pieniądze na zakup dzieł sztuki oraz na funkcjonowanie Tymczasowej Rady Filmowej¹⁴.

Budżet na ostatni rok wojny pozwalający kontynuować działania na rzecz ochrony dziedzictwa narodowego został zatwierdzony dekretem prezydenta RP dopiero 22 maja 1945 r. (pomimo że obowiązywał od 1 stycznia 1945 r.), a zatem w czasie, gdy realizowano już postanowienia jałtańskie, a osamotnione władze na uchodźstwie apelowały o zachowanie prawa międzynarodowego w stosunku do pozostawionej w rosyjskiej strefie wpływu Polski. Zapisy z Dziennika Ustaw RP

¹² W. GRABOWSKI, *Polska tajna administracja cywilna 1940-1945*, Warszawa: IPN 2003, s. 237-238.

¹³ Dz.U. RP nr 001 z 31 grudnia 1943 r., poz. 2.

¹⁴ Dz.U. RP nr 9 z 22 lipca 1944 r., poz.15.

wskazują, że na zabezpieczenie dziedzictwa narodowego zadysponowano kwoty większe o ponad 20% w różnych działach Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wskazywało to tym samym na sukcesywne przebudowywanie form polskiej aktywności, także międzynarodowej, w kontekście powojennej walki o wolność i niezależność państwa polskiego. Wpisywało się to również w działania na rzecz zintensyfikowania współpracy środowisk wychodźczych z lokalnymi władzami i społecznościami, a szczególnie w Wielkiej Brytanii. Dodajmy, że w związku z koniecznością przedłużenia pobytu na emigracji setek tysięcy Polaków, wzajemne poznanie się, zrozumienie i łagodne oddziaływanie kulturowe sprzyjało budowie przestrzeni zaufania. Szczególnie było to widoczne przy planowanym w budżecie państwowym podziale środków finansowych, a głównie dotacji na rzecz różnych, w tym angielskojęzycznych nośników informacji. Zapreliminowano na przykład w 1945 r. zwiększoną o ponad 60% dotację dla wydawnictw, podwyższając kwotę z 22 tysięcy do 38 tysięcy funtów¹⁵.

Niestety, rzeczywistość polityczna nie pozwoliła zrealizować powyższych założeń. Wycofanie przez wielkie mocarstwa uznania międzynarodowego dla władz RP na uchodźstwie skutkowało także zamknięciem linii kredytowych, co w efekcie doprowadziło do zapaści finansów publicznych. Tym samym z perspektywy polskiego Londynu za konieczne uznano przewartościowanie priorytetów w obszarze ochrony dziedzictwa narodowego, co też poniekąd zostało narzucone w wyniku wejścia w życie Karty Narodów Zjednoczonych i politycznej aktywności zyskującego prawnomiędzynarodowe uznanie rządu w Warszawie. Ten ostatni zaczął formalnie odpowiadać za dobra kultury materialnej i niematerialnej znajdujące się nie tylko na terenach administrowanych w kraju, ale również te, które pozostawały nieformalnie pod opieką władz RP w Londynie. Stosowany w kraju przez władze komunistyczne terror, z czasem nie tyle fizyczny, ile psychologiczny, obyczajowy i moralny, był sposobem planowanego kulturowego wynaradawiania przeprowadzanego na podstawie kłamliwej ideologii i za pomocą aparatu policyjnego. W obliczu nowej sytuacji władze RP na uchodźstwie podtrzymały przesłanki swojej aktywności, wśród których priorytetem pozostawała walka o wolność i niepodległość kraju, a jednym z jej elementów – jak pisano – „piecza nad kulturą polską szczególnie w tych dziedzinach, których rozwój był skrzepowany przez rząd narzucony Krajowi”¹⁶. Temu między innymi

¹⁵ Dz.U. RP nr 005 z 22 maja 1945 r., poz.16.

¹⁶ Przemówienie Augusta Zaleskiego z 2 lipca 1947 r., Dz.U. RP nr 2 z 1947 r., Komunikat Kancelarii Cywilnej Prezydenta RP.

miało służyć powołanie 30 czerwca 1949 r. Ministerstwa dla Spraw Obywateli Polskich na Obczyźnie, które w zakresie swoich działań zostało zobowiązane do opieki nad uchodźstwem oraz utrzymywania łączności z nadzorowanymi przez władze w Londynie kulturalnymi, społecznymi, informacyjnymi i propagandowymi ośrodkami emigracyjnymi. Miało to sprzyjać wzmocnieniu ideowemu i integracji polskiego uchodźstwa, a także oddziaływać kulturotwórczymi metodami na społeczeństwa krajów osiedlenia przymusowego uchodźstwa.

Podobny cel przypisano powołanemu także w tym samym roku Skarbowi Narodowemu. Jednym z głównych zadań w świetle art. 2 Dekretu Prezydenta RP z 14 października 1949 r. było finansowanie poczynań władz na uchodźstwie zmierzających do zabezpieczenia rozwoju kultury narodowej i narodowego wychowania młodzieży. Udział w świadczeniach na rzecz Skarbu Narodowego był dobrowolnym, moralnym zobowiązaniem każdego Polaka i stanowił w opłacie stałej 0,25% deklarowanych prywatnych dochodów¹⁷. Zbudowany między innymi na tych przychodach budżet, pozwolił na finansowanie kultury narodowej i wychowania narodowego, a wymiernym odzwierciedleniem tego celu był poziom deklarowanych wydatków, które stanowiły 2% kosztów ogólnych¹⁸. Z tych środków finansowano zabezpieczenie zabytków polskich poza granicami kraju, w tym także przejściowo zdeponowane w Kanadzie skarby wawelskie, ale przede wszystkim kulturę narodową za pośrednictwem funkcjonujących lub powoływanych na emigracji podmiotów, by wymienić: Polski Uniwersytet na Obczyźnie, Polskie Towarzystwo Naukowe, Zjednoczenie Polskie, Polską Fundację Kulturalną, Instytut i Muzeum gen. Sikorskiego, Studium Polski Podziemnej, Związek Harcerstwa Polskiego, Bibliotekę Polską w Paryżu, i wiele innych. Nieco inną formą działania na rzecz zabezpieczenia dziedzictwa narodowego było powołanie 30 marca 1955 r. dekretem prezydenckim Delegatów Rządu Rzeczypospolitej Polskiej, którzy będąc łącznikami pomiędzy Londynem a poszczególnymi większymi skupiskami wychodźczymi, opracowywali i następnie przedstawiali Ministerstwu dla Spraw Obywateli Polskich na Obczyźnie wnioski na temat kierunku rozwoju i skutecznej promocji kultury polskiej¹⁹. To dzięki tej aktywności w kolejnych latach wspierano środkami materialnymi pozostającymi w dyspozycji tegoż resortu obszar szeroko rozumianej kultury materialnej i niematerialnej w środowiskach uchodźczych w Wielkiej Brytanii, Francji,

¹⁷ Dz.U. RP nr 3 z 30 czerwca 1949 r., poz. 2.

¹⁸ Dz.U. RP nr 2 z 28 lipca 1950 r., poz.1.

¹⁹ Dz.U. RP nr 1 z 30 marca 1955 r., poz.1.

Belgii, Luksemburgu, Niemczech, a później również także poza kontynentem europejskim: Argentynie, Kanadzie, Australii, Nowej Zelandii. Tak wydatkowane stosunkowo skromne środki miały kształtować kulturę środowisk emigracyjnych oraz wpływać na społeczności je goszczące, szczególnie mieszkańców Wysp Brytyjskich, a także przypominać tym ostatnim o zobowiązaniach, jakie składały ich elity przywódcze Polakom. Trudno jednak precyzyjnie ocenić poziomo finansowego zaangażowania rządu na uchodźstwie w zabezpieczenie dziedzictwa narodowego. W preliminarzach budżetowych państwa z lat pięćdziesiątych możemy dostrzec aktywność Ministerstwa dla Spraw Obywateli Polskich na Obczyźnie (później podzielone na Ministerstwo Wyznań Religijnych, Oświaty i Kultury oraz Ministerstwo Zagadnień Polskiej Emigracji Politycznej), a także w zdecydowanie mniejszej wysokości w Prezydium Rady Ministrów, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Ministerstwa Obrony Narodowej. Na przykład wydatki rzeczowe Ministerstwa dla Spraw Obywateli Polskich na Obczyźnie związane z oświatą, konserwacją zbiorów wawelskich, pomocą dla wyższych uczelni, bibliotek, a także polskiej kultury i sztuki wynosiły za okres od 1 lipca 1956 do 30 czerwca 1957 r. nieco ponad 16 000 złotych, przy budżecie ogólnym państwa 446 680 zł (lub równowartość w funtach)²⁰. W latach 1957-1958 MWROiK przeznaczało na wydatki rzeczowe blisko 15 000 zł, przy ogólnym budżecie państwowym 412 880 zł²¹, natomiast w latach 1958-1959 odpowiednio: 16 500 zł przy 338 000 zł²². Dodajmy przy tym, że w dalszym ciągu pewne kwoty wydatkowałoby Prezydium Rady Ministrów oraz w mniejszym stopniu inne resorty²³. W dwóch kolejnych dekadach wydatki na zabezpieczenia dziedzictwa narodowego nie różniły się procentowo od wcześniejszych, jednakże odbiegały kwotowo z uwagi na zmniejszające się dochody, będące następstwem naturalnego słabnięcia środowisk wychodźczych. W latach osiemdziesiątych dochody i wydatki budżetowe nieco ponownie wzrosły z uwagi na pojawiające się symptomy upadku systemu komunistycznego.

Władze RP na uchodźstwie nie zaniedbywały także przez cały okres swojego funkcjonowania szerokiej współpracy z niezależnymi ośrodkami opiniotwórczymi. Te natomiast na forum zjazdów, konferencji czy też Kongresu Współczesnej Nauki i Kultury Polskiej na Obczyźnie zasilają je swoimi spostrzeżeniami na

²⁰ Dz.U. RP nr 2 z 16 lipca 1956 r., poz.1.

²¹ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 czerwca 1957 r. o wydatkach i dochodach państwa za okres od 1 lipca 1957 do 30 czerwca 1958 r., Dz.U. RP nr 5 z 1 lipca 1957 r., poz. 10.

²² Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 czerwca 1958 r. o wydatkach i dochodach państwa za okres od 1 lipca 1958 do 30 czerwca 1959 r., Dz.U. RP nr 5 z 30 czerwca 1958 r., poz.7.

²³ Tamże.

temat pożądaných działań na rzecz ochrony dziedzictwa narodowego poza granicami kraju. W jednym z przyjętych przez nie stanowisk napisano, że wolność sumienia, myśli, badań naukowych i słowa jest nieodzownym warunkiem rozwoju kultury narodowej, a działalność emigracji politycznej jest konieczna, dopóki trwają narzucone przez obce siły warunki bytu narodowego, a Polska nie odzyska pełnej niepodległości i wolności. Uznano również, że naczelnym zadaniem winna być troska o utrzymanie i rozwój kultury polskiej na obczyźnie, tworzenie polskich ośrodków kulturalnych w obcych środowiskach i tym samym równoległa dbałość o właściwy przekaz w krajach ich osiedlenia, jak i tworzenie dorobku naukowego i kulturalnego na uchodźstwie, który i tak pozostanie częścią dziedzictwa całego narodu będącego od tysiąca lat w kręgu kultury zachodniej. Tym planom służyło budowanie wśród uczonych, pisarzy, artystów, dziennikarzy i publicystów rozsianych po świecie sprzyjającej rozwojowi nauki i kultury polskiej silniejszej więzi i współpracy, a także zrozumienia dla ich działań i dorobku ze strony innych narodowości. Jednocześnie składano hołd wszystkim tym ludziom w kraju, którzy byli prześladowani za obronę niezależnej myśli twórczej, oraz protestowano przeciwko poddawaniu kultury w Polsce czynnikom urzędowym, wszechwładzy cenzury i podporządkowania badań naukowych obowiązującej doktrynie politycznej, a także niedopuszczaniu wydawnictw i publikacji emigracyjnych²⁴. Nie zapomniano o niepodległościowych elitach w Polsce próbujących budzić świadomość narodową rodaków, wspierając je od końca lat siedemdziesiątych za pośrednictwem utworzonego Funduszu Pomocy Krajowi²⁵.

Częścią omawianej aktywności normatywnej władz RP w Londynie było również zabezpieczenie najnowszego dorobku emigracji, by przypomnieć powołanie Instytutu i Muzeum im. Władysława Sikorskiego w Londynie, czy też uznanie ważnych z perspektywy polskiej za użytecznych publicznie i nadawanie im, jak w przypadku Związku Organizacji Polskich Sił Zbrojnych, przywilejów wyłączności działania²⁶. Niezwykle symboliczna z perspektywy ciągłości Rzecz-

²⁴ B. HEŁCZYŃSKI, *Kongres Współczesnej Nauki i Kultury Polskiej w Londynie*, Londyn: Wydawnictwo Funduszu Oświaty Polskiej Zagranicą 1970, s. 7-8.

²⁵ Szerzej na przykład zob. R. LEWICKI, J. SKOWRONEK, *Fundusz Pomocy Krajowi*, [w:] *Pomoc krajowi przez niepodległościowe uchodźstwo 1945-1990*, red. R. Lewicki, Londyn: Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie 1995, s. 21-33; czy też w innych aspektach w *Materiałach do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939-1991*, wydanych w latach dziewięćdziesiątych w Londynie.

²⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z 5 października 1957 r. o uznaniu stowarzyszenia Związek Organizacji Polskich Sił Zbrojnych za stowarzyszenie wyższej użyteczności i nadanie mu przywileju wyłączności działania, Dz.U. RP nr 6, poz. 11 z 11 października 1957 r.

pospolitej była natomiast wprowadzona przez prezydenta Zaleskiego zmiana obowiązującego od 13 grudnia 1927 r. prawa dotyczącego godła państwowego. Dekretem z dnia 11 listopada 1956 r. w herbie państwa, poza orłem w koronie, pojawił się umieszczony w niej krzyż barwy złotej, symbolizujący wielowiekowy uczuciowy związek Polaków z chrześcijaństwem, który w opinii wychodźstwa powinien zostać upubliczniony. Argumentem przesądzającym o jego wprowadzeniu była 300. rocznica ślubów Jana Kazimierza obchodzona na Jasnej Górze²⁷. Tam setki tysięcy wiernych modliło się za wstawiennictwem Matki Bożej o podobny jak wcześniej cud oswobodzenia kraju spod obcego panowania. W opublikowanym w Dzienniku Ustaw RP uzasadnieniu prezydenckiego dekretu podkreślono historyczną spuściznę, której częścią było używanie przez władców polskich różnych materialnych dowodów podkreślających nierozłączność orła i krzyża w koronie. Wzorem stała się znana z zachowanych opisów przetopiona po zrabowaniu przez Prusaków w 1807 r. korona Władysława Łokietka, używana przez kilka wieków do obrzędów koronacyjnych. Próbowano tym samym uniknąć wprowadzenia do godła elementów obcych, niezwiązanych z naszą historią, tradycją i kulturą²⁸.

Podsumowując powyższe naukowe rozważania należy dostrzec, że pomimo niezwykle trudnej sytuacji, w jakiej szczególnie po II wojnie światowej funkcjonowały pozbawione prawnomiędzynarodowego uznania władze RP na uchodźstwie, udało się im zabezpieczyć podstawy niezależnej kultury polskiej, a także wnieść, niestety mało znany i eksponowany, wkład w europejski dorobek cywilizacyjny. Z uwagi na elementarne trudności organizacyjne i wynikające z nich ograniczenia finansowe, ich praca na rzecz zachowania narodowego dziedzictwa musi być oceniana z perspektywy realnych możliwości uzyskania pożądanych wyników. W konfrontacji ze wspieranymi przez prawo międzynarodowe dzia-

²⁷ Wcześniej odbierająca sygnały poparcia z całego świata dla projektu zmian Rada Rzeczpospolitej Polskiej w dniu 3 maja 1955 r. podjęła specjalną uchwałę przypominającą narodowi, a szczególnie rozsiadym po świecie rodakom, o zbliżającej się rocznicy ogłoszenia przez poszukującego w obliczu szwedzkiego potopu króla Najświętszej Matki Bożej Królową Korony Polskiej, pod której opiekę oddała się wraz z poddanymi. Prezydent Zaleski ponowił to oddanie w orędziu wydanym 3 maja 1956 r., a ponadto zapowiedział, otwierając trzecią sesję Rady, przedstawienie w imieniu rządu sprawy krzyża w koronie w godle państwowym. Stosowne projekty prezydenckiego dekretu przedstawiono pod obrady emigracyjnego parlamentu w październiku, natomiast w Święto Narodowe został on uroczyście podpisany.

²⁸ Dekret Prezydenta Rzeczpospolitej z dnia 11 listopada 1956 r. o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczpospolitej z dnia 13 grudnia 1927 r. o godłach i barwach państwowych oraz o znakach, chorągwiach i pieczęciach, Dz U. RP nr 3 z 8 grudnia 1956 r., poz.1.

łaniami, zwłaszcza w sferze materialnej, rządów komunistycznych w Warszawie, trudno nie uznać emigracyjnej aktywności normatywnej za wystarczającą, aczkolwiek należy dostrzec i pozytywnie ocenić ten wysiłek dla przyszłości polskiego narodu.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Dz. U. RP nr 102 z 2 grudnia 1939 r.
- Dz. U. RP nr 004 z 26 lutego 1940 r.
- Dz. U. RP nr 005 z 13 kwietnia 1940 r.
- Dz. U. RP nr 007 z 11 października 1941 r.
- Dz. U. RP nr 001 z 7 stycznia 1942 r.
- Dz. U. RP nr 011 z 31 grudnia 1942 r.
- Dz. U. RP nr 003 z 30 marca 1943 r.
- Dz. U. RP nr 001 z 31 grudnia 1943 r.
- Dz. U. RP nr 9 z 22 lipca 1944 r.
- Dz. U. RP nr 005 z 22 maja 1945 r.
- Dz. U. RP nr 2 z 3 lipca 1947 r.
- Dz. U. RP nr 3 z 30 czerwca 1949 r.
- Dz. U. RP nr 2 z 28 lipca 1950 r.
- Dz. U. RP nr 1 z 30 marca 1955 r.
- Dz. U. RP nr 2 z 16 lipca 1956 r.
- Dz. U. RP nr 3 z 8 grudnia 1956 r.
- Dz. U. RP nr 5 z 1 lipca 1957 r.
- Dz. U. RP nr 6 z 11 października 1957 r.
- Dz. U. RP nr 5 z 30 czerwca 1958 r.
- Dz. U. RP nr 1 z 6 marca 1981 r.
- Dz. U. RP nr 1 z 3 czerwca 1982 r.
- Dz. U. RP nr 1 z 16 maja 1983 r.
- Dz. U. RP nr 2 z 23 maja 1984 r.
- Dz. U. RP nr 2 z 11 lutego 1985 r.
- Dz. U. RP nr 1 z 19 marca 1986 r.
- Dz. U. RP nr 1 z 4 lutego 1987 r.
- Dz. U. RP nr 2 z 2 lutego 1988 r.

Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej, t. II: Czerwiec 1940 – czerwiec 1941 (Archiwum Komisji dla Badania Dziejów Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie 1939-1990, cz. 1, Druga wojna światowa), oprac. A. Suchcitz, W. Rojek, Kraków 1995.

A. GÓRBIEL, Prawo międzynarodowe. Źródła i materiały, t. II, Katowice 1970.

Okupacja i ruch oporu w Dzienniku Hansa Franka 1939-1945, t. I, red. Z. Połubiec, Warszawa: Książka i Wiedza 1970.

http://www.pck.org.pl/pliki/mph/1935_15_IV_Traktat_dot_ochrony_instytucji_artystycznych.pdf [dostęp 16.05.2017]

Opracowania

GRABOWSKI W., Polska tajna administracja cywilna 1940-1945, Warszawa: IPN 2003.

HEŁCZYŃSKI B., Kongres Współczesnej Nauki i Kultury Polskiej w Londynie, Londyn: Wydawnictwo Funduszu Oświaty Polskiej Zagranicą 1970.

LEWICKI R., SKOWRONEK J., Fundusz Pomocy Krajowi, [w:] Pomoc krajowi przez niepodległościowe uchodźstwo 1945-1990, (Materiały do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego), red. R. Lewicki, Londyn: Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie 1995.

TOPOLSKA M.B., Rola polskich instytucji naukowych na Obczyźnie – przeszłość i teraźniejszość, [w:] Materiały do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939-1990, uzupełnienia do tomów I, II, V, VI, red. Z. Błażyński, Londyn: Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie 1996.

NORMATYWNA AKTYWNOŚĆ WŁADZ RP NA UCHODŹSTWIE NA RZECZ OCHRONY DZIEDZICTWA NARODOWEGO

Streszczenie

W artykule podjęto problematykę normatywnej ochrony narodowego dziedzictwa przez władze RP na uchodźstwie w drugiej połowie XX wieku. Bazując na nieuznawanych przez rządy komunistyczne w Warszawie oraz zdecydowaną większość podmiotów międzynarodowych, a publikowanych początkowo we Francji, a później w Londynie do 1990 r. sygnowanych przez nie aktach prawnych, podjęto wysiłek przybliżenia tych działań, szczególnie w kontekście wybranych projektów oraz poziomu ich finansowania. Nie pominięto w narracji wdrożonego dekretem prezydenta Zaleskiego systemu dobrowolnych wpłat obywateli uznających jego zwierzchnictwo między innymi na rzecz polskiej kultury, jak również zmian w godle państwa będących następstwem potwierdzenia jego wielowiekowych związków z chrześcijaństwem. Pomimo stosunkowo niewielkich możliwości realnego wpływu na bieg światowych wydarzeń, włożony przez nie wysiłek organizacyjny i finansowy należy oceniać pozytywnie, mając na względzie fakt, że praktycznie wszystkie narzędzia w tym obszarze podmiotowej aktywności spoczywały po wojnie w rękach przywódców rządów komunistycznych w kraju.

Słowa kluczowe: władze RP na uchodźstwie; prawo; polityka; narodowe dziedzictwo; kultura polska.

NORMATIVE PROTECTION OF NATIONAL HERITAGE
BY THE POLISH GOVERNMENT-IN-EXILE

S u m m a r y

The article discusses the issue of normative protection of national heritage by the Polish government-in-exile in the second half of the 20th century. Based on the legal acts signed by this government, unrecognised by the communist governments in Warsaw and the vast majority of international organisations, initially published in France and later, until 1990, in London, it was attempted to bring focus to these activities, particularly in the context of selected projects and the level of their financing. The narrative does not omit the system, introduced by the decree of President Zaleski, for voluntary contributions from citizens who recognised his authority in this matter, for example, for the Polish culture, as well as changes in the national emblem aimed at the confirmation of its centuries-old relationship with Christianity. Despite a relatively small possibility of having real impact on the course of global events, the organisational and financial effort made by the government-in-exile should be assessed positively, bearing in mind that, after the war, virtually all tools in the area of such activity rested in the hands of communist government leaders in the country.

Key words: Polish government-in-exile; law; politics; national heritage; Polish culture.